

KÖNYVESPOLC

BALASSA IVÁN-KOVÁTS DÁNIEL:

Sárospatak határának helynevei

Negyvenegynéhány éve Balassa Iván, a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója, Újszászy Kálmán (1902–1994) tanácsára Zemplénagárdon fölkereste Kováts Dániel általános iskolai tanárt. Azóta számos honismereti ügyben együtt dolgoznak, egyebek közt együtt szerkesztettek éppen a közös barátjuk és mentoruk emlékére értékes tanulmánykötetet (1996). Kováts Dániel már a sátorlajújhelyi gimnázium tanáráként kapcsolódott be a Végh József (1912–1997) irányításával folyó országos földrajzinév-gyűjtésbe, s 1974-től mint a sárospataki tanítóképző főiskola professzora tanítványait is névtani kutatásokra serkentette. (Kötetüket Végh József emlékének ajánlják.)

Balassa Iván Herder-díjas néprajztudós 1940-ben, Debrecenben *A debreceni civis földművelésnek munkamenete és műszókincse* című értekezésével szerzett doktorátust, és nyelvészeti érdeklődését pályáján végig megőrizte. 1994-ben jelent meg *Sárospatak történeti helyrajza, XVI–XX. század* címmel a város belterületének helyneveit levéltári források és térképek alapján megmentő műve. (Újszászy Kálmán emlékének ajánlva.) Kováts Dánielnek is csak mellékszaka a nyelvtudomány, ezen belül a névtan; ő elsősorban irodalomtörténész, főként Kazinczy Ferenc és Móricz Zsigmond életművének hivatott kutatója. Bekapcsolódva mégis a honismereti mozgalom helynévgyűjtő munkájába, rá hárult a Borsod–Abauj–Zemplén megyei gyűjtés megszervezése. 1983 óta több névtani dolgozatot tett közzé, és Seres Péterrel 1977–1979-ben kiadták *Földrajzi nevek a Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltár kéziratok térképein* című gyűjteményt. Ebből a zempléni anyag Kováts Dániélé.

Balassa Ivánnal összefogva készítettek el a mostani kötetet, amely mintegy háromezer szócikkben főlhalmozott több ezernyi levéltári, térképről ki- és az élő szájhagyományból lejegyzett adatával óriási gyarapodása mind a helytörténeti, mind a nyelvtudományi kutatásnak. A rendelkezésükre álló hatalmas szakirodalom alapján számos név megfejtését is közlik. Ami megoldatlan, termékeny munkát ígér a kutatás szerelmeseinek. Országos párhuzamok és sajátos bodrogközi nevek, névadási gyakorlat egyaránt tanulságos a tudomány számára.

Bevezetőjükben fölvázolják forrásaikat, módszerüket és szempontjaikat. Így a városnak a történelem folyamán változó határait, vonzáskörét, amely arra készítette őket, hogy tágan vonják meg gyűjtésük határait: északon Vágáshutáig, Rudabányáig, délen Kenézlőig, Tiszakarádig; nyugaton Makkoshotykáig, Bodrogolaszig, keleten Bogrodhalomig, Tiszakarádig.

Nagyobb földadatot vállaltak tehát, mint Sárospatak szűkebben értelmezett közigazgatási területe.

Rendkívül gazdag és változatos a nevek fajtája: különféle természetes és mesterséges alakulatok, térszinformák és építmények nevei sorakoznak betűrendben. Víznevek: erek, patakok, árkok, csatornák, állóvizek, tározók, halastavak, öblök, források, örvények, zúgók, források, kutak stb. A vízparti helyeknek (partszakasz, árterület, gát, töltés), félszigeteknek, szigeteknek, zátonyoknak is van nevük. (Tükörszökeként *homokpadot* említenek; érdekes, hogy a *porond, porong* mint közzói elem nem él e tájon. Viszont sajátos, hogy ami *patak* a Bodrog jobb partján, a bal oldalán *ér, erge*.) Így részletezhetem a domborzat, a dűlők, határrészek, lakott területek és építmények neveit. Kár is, hogy ezeket a rövidítésjegyzék nem szedte betűrendbe, és a címszó után nincs fölűntetve, így gyakran csak a cikkben elbújva derül ki, hogy a név milyen minőséget (kategóriát) rejt. Pl. a *Békaorgó* első pillanatra joggal tetszhet vízállásos, mocsaras területnek; később derül ki, meglepetésre, hogy *szőlő*. *Botkő-csere* elsőre cserfaerdőnek látszik (amint volt is *Botkő-erdő*), de utóbb szántó lett. (Ma bizonyára már nem élő név, mert a VI. térképen, amelyre a szócikk utal, csak *Botkő-parkerdő* és *Botkő-forrás* látható.) Egy csillag azt is rögtön egyértelművé tenné, hogy egy név történeti-e, avagy máig él. Ha jól láttam, a legrégebb máig élő név az 1239-ben már följegyzett *Paphoua* (*Paptava, Pap-tó*.)

Az is hasznos lett volna, ha egy-egy cikk – szintén nem valami rövidítéssel – fölhívna a figyelmet a népetimológiai magyarázatokra. Igaz, nem mindig könnyű őket elhatárolni a tudományosan megalapozott névfajtésektől. Pl. a *Betyárföld* valóban kaphatta nevét arról, hogy „betyár egy föld, eccer terem, eccer nem”, de lehet, hogy ez csak utólagos kitalálás. A *Csere* – mint *Botkő-csere* példáját mutatta – nyilván szintén erdőt jelent, de más esetben csereföldet is jelenthet. A *Csók-föld*, *Csók-tábla* címszava kizárja a közzói eredetet, de a kötet végi szójegyzék mégis utal rá: „A hagyomány szerint csókért szerzett szántóföld.” Ilyen – különben érdekes – népetimológiai magyarázat a *Szabad-Balázs-homok* címszavában is olvasható.

A szócikkek fölépítése, a földrajzi nevek helyesírása átgondolt, mintaszerű. A források fölsorakoztatása káprázatos. E. Kovács Kálmánnak a miskolci múzeumban őrzött gyűjteménye bizonyára korábban keletkezett, mint 1980: föltevésém szerint ez csak az adattárba helyezésének éve. A *Föld és Ember* című szegedi „emberföldrajzi” folyóirat 1921–1929 közt jelent meg. Károlyfalva kimaradt a rövidítések közül. Néhány szó méltatást érdemelt volna Moss István (7–29), akinek szóbeli közlésére gyakran hivatkoznak a szócikkek. Érdekelne, ki ő? Szemere Miklós Vörösmartyhoz írt levelének kelte, lelőhelye szintén.

A térképszelvények jobban betöltenék rendelkezésüket, ha behajót mellékleten szolgálnák a lokalizációt, s ha megkönnyítenék a keresést a hálózat (rács) kiaknázásával. Annak meg semmi értelme, hogy az élőfej a könyv zömén *A helynevek szótára* címmel fut végig, ahelyett, hogy a betűrendi tájékozódást segítené a kezdő és végző címszó megismétlésével.

A címszó köznyelvi vagy köznyelvesített alakjában szerepel. Nagyon nehéz ebben következetesnek lenni. Pl. *Ardai serház, Arдай-szekérút* után *Ardó-határ, -malom, -patak, -pincék, -tábla, -út, urbariális rétek, vadkert* áll, holott a történeti alakok itt is csaknem kivétel nélkül *ardai* tövel olvashatók. Mint ahogyan ezt nem is lehet néprnyelvivé vagy nyelvjavításáig lefokozni, hiszen a köznyelvnek és az irodalmi nyelvnek is sajátja (*ajtó-ajtaja*).

A kötet külön értéke *A községi elemek mutatója, értelmzése* című gazdag betűrendi szójegyzék. Sok érdekes és sajátos szó lepi meg az olvasót. Ilyenek: *circáló, csigás, derek, elő, a már elvett erge, gerind-gorond, gorc, halyagos, honcsik, hóstát-hostác-hustác, kabolaut, kotu, láz, makra-makrica, sinka-sinkafa, zug-szug-szugoly, tóka, zsaró* stb. Érdekeltnél, mi volt a *vetőhely* (a *Bánya piaca* címszóban).

Érdekes ellentmondás van a helynevek szótára és a jegyzék közt az *Esztergály* (-homok, rét, -tő) magyarozatában. Amikor még csak a szócikket olvastam, rögtön fölvetődött bennem a kételem: mi köze lehet egy vízterületnek, halászhelynek a 'famegmunkáló mesteremberhez', esztergályoshoz? Nem inkább a gólyához? Csakhogy az *Új magyar tájszótár* – legnagyobb meglepetésemre – nem ismeri az *eszterág* szót, amely eddigi tudomásunk szerint a Székelyföldön a gólya neve (MNY. 1966. 39). Ekkor lemondtam föltevéséről. Mikor azonban a kötet végén a szójegyzékben megláttam, hogy Nagy Géza *Bodrogközi tájszótára* (1992) 'vándormadár' 'gólya (?)' jelentésben ismeri az *eszterág* szót, már nem volt kétsésem: valóban a gólya lehetett a névadó. Csak népetimológias eltorzulással vált az elhomályosult, kiveszett *eszterág*-ból *esztergály*. E tájon a gólya másik változata a *gagó* (vö. *Gagonka*).

Nagyon hasznos, hogy a címszó a tőlak után közli a *hová?* kérdésre felelő ragot is. Ismeretes, hogy többnyire csak a helyi nyelvsvokás, nyelvérzék szabja meg, hogy a településnevek bel- vagy külviszonyragot kapnak-e. Pl. *Hercegkútra, Kenéz-lőre, Kengyelbe, Olasziba, Radványra, Sárzasadányba, Sátorajtaújhegyre, Vámosújfalura*. Úgy látszik, néhol már megbizonytalanodott a helyi nyelvérzék is: *Bodrogfalomba-Bodrogfalomra; Vissba-Vissra*. (Itt vi-szont az *i* ősi mélyhangzásának megőrzése a sajátos: *Visson, Vissnak*.) Kár, hogy néhány községnévből hiányzik ez az adat (*Alsóbereckibe, -re? Zalokdba-rn?*).

Némely címszó, különösen az önálló településeké, egy-egy miniatűr község-, várostörténet. Még Sárospataké is.

Minden helyismeret nélkül végiglapozva a helynévtárat, még néhány apró megjegyzés kívánkozik ki belőlem. Kik lehettek azok a *veres barátok*, akiket Pesty Frigyes gyűjteménye (1864–65) a *Barát-rét*

kapcsán emleget? Más címszavakból az derül ki, hogy a darnói apátság a premontréieké volt; a Szent Vince kolostor a dominikánusoké. Mind a premontréiek, mind a domonkosok fehér reverendát hordtak. *Borsi* után fölvettem volna *Borsiszert* (vö. 211). Ugyanígy címszót érdemelt volna *Kisbányácska*, hiszen ebből lett *Széphalom* (204). *Boskó* lokalizációja hiányzik. A *Gatyszár* szabatosabb meghatározása: nem keskeny, elnyúló, hanem kétágú, Y alakú.

Érdekesek a történelmi személyiségekkel összefüggő helynevek. Különös jelenség, amikor a pataki kollégium neves tanáranak nevéből helynév lesz, s így ragozódik: *Csécisibe*. Két Csécsi János professzora is volt a kollégiumnak, s nekik volt szőlőjük Bodrogfalászt és Bodrogolazsi határában. A náluk is híresebb professzornak, a Kossuth Lajost is tanító Kövy Sándornak nevét meg *homok* örökíti meg. Kövy Sándor egyébként úgy is beírta nevét a pataki onomasztikába, hogy a *Páncél-hegy* jelképességét szorgalmazta: erről a Patak fölé magasodó 179 m magas dombról nevezte el *Páncél vármegyének* a kollégium ifjúsági önképzőköreit. Lehetséges, hogy a *Szatmári-rét* a Paksi-Szathmari tanárdinasztiával függ össze. *Tóth-Pápay homoka* vagy *Tóth Pápay Sándor*, vagy *Tóth Pápay Mihály* professzor birtoka lehetett.

Kazinczy szőlője a látszat ellenére sem Kazinczy Ferenczel kapcsolódik: 1686-ból való első említése dédnagyapjára, Kazinczy Andrásra utal. Személy szerint vele függ azonban össze az az adat, hogy 1795-ben lefoglalták kacsádi szőlőjét, amelyen édesanyjának hasonlóságot látott. *Kossuth nyilasa* is a kormányzóelnök ösére, Kossuth Andrára, hiszen e helynév már 1769-ben előfordul.

Meglep, hogy a *Rákóczi* nevet mindössze *-fa, halastó-, kút* és a *-vár* érzi. (*A Rákóczi-vár* rövid címszava a 144. lap térdépre utal; ott azonban nincs térkép.) Ám ha tudatosítjuk magunkban, hogy I. Rákóczi György is csak beházasodással került 1616-ban Patakra, és feleségének, Lorántffy Zsuzsannának halála (1660), után csökkent a Rákócziak szerepe, sőt a Wesselényi-szövetkezésben részt vevő I. Rákóczi Ferenc jószágvesztése (1670) után a vár és birtokuk Bécs lett, megértjük a hiányt. II. Rákóczi Ferenc is mindössze 1694 és 1710 közt volt ura a várnak és uradalmának. I. József a Rákóczi-vagyont halálból mindenestül titkos tanácsosának, Johann Leopold Donat Trautson hercegnek (a *Pragmatica sanctio* egyik kifundálójának) adományozta. Az ő neve (hibásan a 135. lapon Vilmos; a 245. lapon Trautsohn) a Rákócziakénál bővebben tükröződik a vidék névanyagában (*Hercegerdő, -kút, Trautsondorf-Traucsonfalva-Tröconfalva, Traucson-határ, Karlsdorf-Károlyfalva*). Van némi ellentmondás, hogy a herceg mikor vette át a Rákóczi-birtokot: 1711-ben (245) vagy 1720-ban (208, 211). Meglep, hogy a kacsádi *Teleki-kastély* csak korunkból ismeretes, okleveles említése nem került elő. Pedig nyilván mint műemlék is érdemes volna néhány magyarzó mondatra. Névadója minden valószínűség szerint Teleki József (1790–1855), a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, a pataki kollégium főgondnoka. A városban levő házat (Kossuth u. 8.) tanári lakásul hagyta a kollégiumra.

Gombos-hegy címszavában olvassuk, hogy 1577-ben Balassi Bálint az itteni borházban fejezte be a *Eurialus és Lucretia* című vereses szerelmi regényét. A magyarázat föltűnőnek mondja, hogy a *Gombos-hegy* csak a XVIII. század közepétől használatos, előtte (Balassi idejében is) *Gombos-kert* volt. Úgy gondolom, ez nem föltűnő, hanem természetes: tükre a változásnak, hogy a vegyes rendeltetésű kertből (amelynek – a *Gombos-kert* címszó szerint – csak egy része: „válogatott ritka szőlőtövekkel” lehetett szőlő), utóbb szőlőhegy lett. Érdekes, hogy – amint később a *zsidó* – a *görög* is egy idő múltán már nem csak származást jelentett, hanem általában ’kereskedőt’. Az még érdekesebb, hogy a török elől északra húzódozó szegedi halászos jellegzetes gyalmos módszerükkel már a XVI. században följutottak a Bodrogra, s még a XVIII. században is e néven emlegetik őket (*Gyalmos, Magyar-szer*). *György-tarló* és *György-tarló* címszavait akkor is fölcseréltem (vagy egybevontam) volna, ha a helyesírás szerint a mostani sorrend a helyes. Történeti szempontból ugyanis így következnek; a mai önálló község az azonos nevű régi puszta települt. *Jász-ivó* címszóban utalni kéne az eltorzult (népetimológiás?) változatából keletkezett *Száz-ivóra*. Az *Ördög anyósa, Ördög anyja* címszavakban pedig a *Pityergő dombra*, hiszen azonos helyeket jelölnek.

A gyűjtemény legrégebb neveit már 1200 körül Anonymus is említi, bár ezekből kevés él máig. Ilyen a *Ketel-patak*, amelynek a *Gesta Hungarorum* első kiadásában (1746) hibás alakjából (*Retel-patak*) az íráshagyományban változata is volt. Némelyek szerint ez a patak lehetett Sárospatak névadója.

Őz-gerind, Őz gerindja történeti nevek ejtése *Ősz*, mivel családnévi eredetű. Így ejtendő a Vérmezőn kivégzett jakobinus Őz Pál vezetékneve is.

Tanulságos a *Szegi-tó* etimológiája. 1646-ból ismeretes *Szeghi János pusztaja*. Lehetséges, hogy a Csongrád megyei Szögrol származó tulajdonos vagy őse a török elől menekült ide, s talán ő alapította a Pataktól délre eső *Szegi* községet. Szögiből *Szegi* lett. Ennek fordítottja, hogy a XV. századból ismert *Zegy, Zeghy*, 1599-től már *Szeghy* vezetéknevű Szegeden Szögivé egyszerűsödött. A kiváló szegedi zenepedagógus, a most száz éve született tanárképző főiskolai tanár 1944-ig Szögi Endrének írta magát, de amikor a zsidótörvények miatti öskutatás rákényszerítette, hogy megkeresse fölmenőinek okmányait, kiderült, hogy írva ők is Szeghyként szerepeltek. Ettől kezdve lett ő is Szeghy Endre.

A meglepő hangváltozásra szemléletesebb példát, mint a *Szent Vince~Szemence~Szemence*, el sem tudok képzelni. Ha történeti adatok nem sorjáznának elő, nem is hinném, bár a népryelv sok hasonlót teremt (*szépvonó szívnó*). Latinul már 1252-ben előfordult a Pataktól délnyugatra eső, 151 m magas Szent Vince hegyen épült templom, majd klastrom. Noha már 1322-ben megégett, s helyén szőlő, majd kőbánya létesült, neve e sajátos alakban most is él. (1495-ből is említi oklevél, ám alighanem csak a helyét.) Ha az újabb régészeti kutatások a klastromot a vár közelébe, a mai görög katolikus templom környékére teszik is, a hegyen

nyilván állt templom vagy legalább kápolna. Bálint Sándor szerint Szent Vincének a szőlőkben nem szoktak kápolnát emelni, mert napján, január 22-én a hideg miatt nem tudta búcsút tartani – kivéve a pataki Szent Vince kápolnát.

Csaknem ilyen hangváltozáson ment át a *Zab Homoka* 1366-tól a XIX. századig s máig: *Szophomok* lett belőle. Különös a *Tehéntánc* is; a nép eredetmagyarázó hajlama a Hegyalján többfelé (Tokajban, Bodrogkeresztúron, Tállyán) ismeretes névre talált megfejtést: a kint hagyott edényből mustot, bort ivó téhen perdült volna ott táncra.

Megérdemelne néhány szót az újkeresztyének (anabaptisták, habánok), annál inkább, hiszen Román János 1959-ben pataki históriájukat föltárja.

Befejezül, hogy érzékeltessem, mennyi minden zsúfolódott össze ebbe a hatalmas anyagot tömörítő könyvbe, különös mondatot írok ide *Végárdó* címszavából. Tetszik nekem ez az idézet Lázár István *Kiált Patak vára* (1974) című könyvéből: 1944. december 16-án kora reggel román katonák vonultak be a faluba; „egyik kezükben fegyver, a másikkban frissen süített arдай házikenyér”. (Sárospatak, 1997.)

Péter László

ALBERT ERNŐ:

Rigó és madár I–II.¹

Albert Ernő (1932. január 14.) a székelyföldi népköltészet-kutatás kiemelkedő egyénisége, akkor vált ismertté, amikor, mint a Székely Mikó Kollégium (akkor 1. sz. liceum Sepsiszentgyörgy) tanáraként tanítványaival 3000 csíki és háromszéki balladát gyűjtött össze. Ebből 425-öt *Háromszéki népballadák* (a dallamokat lejegyezte Szenik Ilona, bevezette Faragó József) címen megjelentetett 1973-ban. Ettől kezdve gyakran találkozunk tanulmányaival nemcsak a néprajzi folyóiratokban, hanem szépirodalmi kiadványokban, a heti és napi sajtóban is. Így többek között nagy élvezettel olvastam *Ballada Váradi Józsefről* (Néprajzi Látóhatár 1996:3–4:86–140), akár kisebb könyvnek is beillő dolgozatát, melyben az 1854-ben kivégzett székely hősnék állított emléket, aki gerilla csapatot szervezett az 1948–49. évi szabadságharc vívmányainak megvalósítására. A balladának nemcsak 12 változatát közölte, de széleskörű levéltári kutatással azt sok mindennel kiegészítette.

¹ *Albert Ernő: Rigó és madár. I. A föld népe. Egy gyimesi csángó család élete. Elmondta Albert Mátyás és felesége Tamás Katalin. Borítóterv és illusztrációk: Plugor Sándor. 172 old. – Sepsiszentgyörgy 1995.*

Albert Ernő: Rigó és madár II. Hegyek közt és hadak útján. Elmondta Albert Mátyás és felesége Tamás Katalin. A borító és grafikai sorozat: Plugor Sándor munkája. 176 old. Bon Ami Kiadó. – Sepsiszentgyörgy 1997.

Érdeemes ide iktatni, hogy mi mindennel készült el az utóbbi időben, melyről 1998. március 4-én hozzám intézett levelében számol be: „Az ősz (1997) óta elkészítettem egy cigányoktól való gyűjtést tartalmazó kis kötetet – mutatványának szántam, hátha felfigyelnek az egészre is, hisz legalább 300 népballadát és népdalt vettem hangszagra, amelynek meg kellene jelenniük. Kiegészítve hiedelmekkel, mesékkel stb. Legalább 200–300 lapot tesz ki, amelyben a levéltári adatok alapján próbáltam összegezni mindazt, amit moldvai tartózkodásukról, Erdélybe érkezésükről tudhatunk meg. Jövő héten befejezem a szintén Albert Mátyásról, a gyimesi csángó embertől gyűjtött mesék gépelését, elkészíthetem a II. kötetet is ezekben a meséknek.” Külön tanulmányt ír 1849-ben az orosz hadsereg székelyföldi működéséről, ez amolyan „történelmi–társadalmi néprajz”

Rigó és madár megjelent két kötet (a másik két kötet készen várja a megjelentést, nagy vesztesége volna magyar néprajznak, a gyimesi csángóknak, ha nem sikerülne) egy gyimesi csángó család életét mutatja be. Albert Mátyás (1909–1988) Gyimesbükkön, felesége Tamás Katalin (1912–) Gyimesföldökon született; a legény és a leány találkozásából lett a család sok vidámsággal, sokszor keserűséggel. De dalolni, mesélni mindig kellett, ahogy Albert Mátyás mondta: „a madarak s a rigók mijen szépen fütölnek”.

Az első kötet bevezetőjében olyan áttekintést kapunk az eddig megjelent magyar népi életrajzokról, mely nagy elismeréssel tölt el, hiszen nem lehetett azokhoz könnyű hozzájutni. Elsősorban azokat veszi számba, melyek nemcsak az életrajzot adják, hanem azt a népi szellemi kincset, ami egy-egy emberben felhalmozódott. Átolvasva a két kötetet kitetszik a szerző megállapításának igazsága: „Albert Mátyás és felesége oly értékeket őriztek meg, amelyek nem egy kisebb közösség vagy egy tájegység, hanem az egész magyar népköltészet kincseit, további gazdagodását jelentik”. Ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy a gyimesi csángókról viszonylag keveset tudunk, akkor ez a két könyv értékét még csak növeli.

Albert Mátyás egy 11 gyermekes családban nőtt fel; megismerhetjük a csángó gyerekek életét, játékát, tanulását, örömet és bánatát, korai munkáját, kinn a jószág mellett. Kitanulta a szücsmesterséget és a műhelyben sok mindent meghallott az oda hosszabb–rövidebb időre belátogatóktól. 1933-ban elvette Tamás Katát és ezt mondta kapcsolatukról: „Me feleségem Kicsi Kata vót örökké, s most öregasszon, s most es még a falubeliek örökké Kicsi Katának szólítsák”.

A II. kötetben tovább folytatódik a csángók mindennapi élete sok nehézséggel, megpróbáltatással, kicsike örömmel. A román és magyar katonaság, majd a háború sok megpróbáltatása következett, mely sok emléket ébresztett bennem, hiszen magam is a székelyek között szolgáltam, nem egyszer azokon a tájakon, ahol Albert Mátyás is megjárta a hadak útját. Majd jött számára az orosz hadifogság, mely várja, hogy megjelenhessék.

A két kötet apró mozaik lapokból tevődik össze, mely néhol egész összefüggő, világos képet ad,

máshol egy-egy részlet mintha még hiányoznék, de azt a képzelet ki tudja egészíteni. Végző soron máris előtűnik áll egy gyimesi csángó család, sőt egy-egy település élete, nem valami rendszerbe foglalt, tudományos formában, hanem, ahogy azt a résztvevők megélték. Éppen az a nagyszerű benne, hogy olvasva mi magunk is benne élünk és részesei leszünk a történéseknek. Ezt köszönjük Albert Ernőnek a könyv szerzőjének.

Balassa Iván

BODÓ LÁSZLÓ:

Knezić Károly honvéd tábornok

Bodó László könyve az első és legteljesebb monográfia a vértanúhalált halt Knezić Károlyról. Az előszót dr. Ringelhann György Eger polgármestere írta a tábornok egri kultuszáról.

A bevezetésben a szerző így ír a horvát-magyar származású hősnék emberi vonásairól: „Életvitelében, gondolkodásában és cselekvéseiben úgy lett magyarra, hogy érzelmeiben, emlékeiben, kicsiny és nagy gesztusaiban megmaradt horvátinak.”

Gondok és örömök fejezetben a szerző a francia háborúk korába vezet el bennünket, az 1807–1808-as évekbe, helyileg a horvátországi Varasd–szentgyörgyi határőrezred világába, ahol hőse született. Pontosítja Knezić Károly születési helyét, Veliki Grao⁹ac-ot melyet az utóbb készült munkákban többnyire tévesen írtak, s amelyet a valóságban *Veliki Grdzsevac*-nak kell ejteni. Bemutatja a határőrizeti rendszert hősünk, gyökereit, akinek apja Knezić Fülöp a Varasd–szentgyörgyi határőrezred főstrázsámestere, azaz őrnagy volt. Ezután Knezić Károly neveltetéséről olvashatunk, s arról, hogy a magyar nyelvet gyermekkorában édesanyjától tanulta meg, mert később az iskolákban és a hadseregben erre nem volt már alkalma. Knezić Károly a családi hagyományoknak megfelelően katonai pályára került. A kor és a határőrezred gyakorlatá szerint ezek az ezredek maguk gondoskodtak az altiszti és tiszti utánpótlásukról, így kerülhetett 7 évesen a belovári fiúnevelő iskolába, s ez az iskola formálta jól felkészült katonává.

Bodó László tisztázza a szakirodalom ellentmondásos adatait, amikor megállapítja, hogy Knezić Károly 1824-ben végzett a grazi hadapród-században, s még az évben megkezdte katonai szolgálatát abban az ezredben, amelyben az apja is szolgált. Katonai pályafutását hadapródként, kadétként kezdte el, altiszti beosztásban, amikor szakaszarancsnok tisztelet helyettesített. Alig 18 éves, amikor hadnaggyá előlépve átkerült a 34. sorgyalogezred kötelékébe. A szerzőnek alapos munkával sikerült tisztázni, hogy 1826-ban került hadnagyként a kassai illetőségű 34. sorgyalogezred III. zászlóaljához, mely Egerben állomásozott. Megismerhetjük ennek az ezrednek rövid történeti bemutatása ürügyén a magyar hadügy fejlődésének izgalmas kérdését a Rákóczi-szabadságharc után.

Ezt, a 34. soryalozezredhez tartozó III. zászlóaljait, 1826-ban Horvátországba rendelték, itt volt 1828-ig, a zászlóalj néhány részlege 1830-ig. Mindaddig, amíg az ezredet Kassára és Eperjesre össze nem vonták. Innen a zászlóalj újra Galíciába került. 1831-ben, Galíciában van III. zászlóaljjal, amelyet időnként karhatalmi feladattal bíztak meg a lengyel felkelők mozgósításainak elfojtására. Sajnos az életének az 1848 előtti éveiről keveset tudunk. Szabadságát valószínűleg Egerben töltötte, 1842-ben itt jegyezte el feleségét, 1844-ben itt kötött vele házasságot. 1841-től százados és századparancsnok.

Az 1846-os újabb lengyel felkelés idején ismét Galíciába parancsolták, ahol karhatalmi feladatokat látott el, s a lengyel események már meghatározó hatást gyakoroltak világlátására. Itt érlelődtek az életére döntő hatással lévő gondolatok: „Galícia nyomorúságában született meg az én – minden áldozatra kész – önzertem, hol is a Metternich-politika erkölcsatlenségét, majd a nemesség esztelen könyörtelenségét és az által elvadult lengyel népek kegyetlenségét színről szívre látva, lelkiismeretem felébredt s lelkemben egy jobb kor után vágy ébredt fel.”

Valószínűsíthető, hogy 1847 közepére–végére újra Egerben lehetett, mivel 1848 június második felében, az Egerben állomásozó 34. soryalozezred III. zászlóaljjával vonult Délvidékre. A 34. gyalozezred III. zászlóaljának és az ezred 185 éves – 1918 őszéig tartó – működésének részletes története feldolgozásra vár, ennek ellenére a szerző igényes kitékintéssel villantja fel az alakulat fordulatokban gazdag tevékenységét.

Ezután két nagyobb fejezetet szentel Knezić Károly személyiségének megismertetésére. Három alfejezetben a jelleméről és szerzett erkölcsi értékeiről, hőse intellektusáról és habitusáról olvashatunk. Majd Knezić házasságáról és családjáról, valamint Eger hatásáról, amely Knezić jellemét alakította. Nagyon szép stílusban megírt, ha kell lírai elemekkel átszőtt fejezetek ezek. Bodó László különleges történelmi kvalitásainak bizonyosságai, rendkívüli beleélő készségéről tanúskodnak szépírói tehetséggel megfogalmazott gondolatai.

A könyv egyharmadát *A szabadságharc szolgálat* című fejezet alkotja, amelyben a szerző Knezić forradalom és szabadságharc alatti pályafutását ismerteti. Leírja Knezić tevékenységét 1849 január–március közt, amikor dandárparancsnokként szolgált. Knezić kétségtelen kiváló katonai képességein alapult, hogy rendkívül rövid idő alatt vált századosból tábornokká. A szerző elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy e gyors emelkedés Knezićnek a szolnoki csatában kifejtett tevékenységén alapult, amiért III. osztályú érdemjelet kapott, s szerepe volt 1849. március 13-i előléptetésében is, amikor ezredessé és hadosztályparancsnokká nevezték ki. Külön értéke a fejezetnek a szolnoki csata újfajta megközelítése, értékelése.

Végigkíséri Knezić és az alá tartozó dandár harcait a tavaszi hadjárat eseményeiben. Megismerhetjük, hogy a tápióbszei csatában mit tett Knezić, amelyért előléptették osztálynokká, amikor hadosztályparancsnok lett, s átvette a III. hadtest 2. hadosztálya vezényletét. Élénk tárja a

szerző a Knezić vezette hadosztály jelentőségét az isaszegi majd Knezić kimagasló szerepét a győztes váci csatában. Kiemeli a Knezić hadosztály ez idáig kevésbé hangsúlyozott jelentőségét a nagysallói csatában, más egységek mellett. Miután Knezić hadosztálya meghatározó szereppel bírt Komárom felmentésében, ezért II. osztályú érdemjelet kapott.

Felsorakoztatja hőseinek azokat a katonai érdemeit, amelyekért – Damjanich balesete után – ő vehette át a III. hadtest parancsnokságát. 1849. május 1-jén Kossuth tábornokká léptette elő, s ezzel a szabadságharc hátralévő 7 hónapja alatt Knezić századosból tábornok lett. Buda ostromakor kínos helyzetbe került, mert a vár neki szánt ostromszakaszán éppen fivérével kellett volna megvívnia. Mégsem vált testvérgyilkossá, mert másra bízta a támadás vezetését. Az ostrom után Mária Terézia Érdemrendet kapott.

Tényszerű a szerző Knezićről alkotott véleménye a Királyrét és Zsigárd körüli harcok értékelésénél. Knezićet önállósággal vádolva Görgey fővezér 1849. július 20-án leváltotta. Feltárja Bodó László azokat a katonai vezetési hibákat, amelyek az ott folyó harcok sikertelenségét okozták, úgymint: az erők szétforgácsolódása, a felső vezetés hiánya, a fővezér a honvédelmi miniszteri ügyeit intézte július 20-ig, s mi a legfontosabb hiba volt, hogy a hadműveleteket a Központi Táborikari Iroda irányította.

A leváltott tábornokot harcászati szabályzat készítésével bízták meg. E rövid életű hivatalnoki munka után a tiszai megfigyelő hadtest parancsnoka lett.

Befejezésül a tábornoknak Világostól az aradi vesztohelyig tartó kálváriáját kísérelhetjük figyelemmel.

Epilógus zárja az élvezetes stílusban, rendkívüli intuitív módon megírt tanulmányt, amelyben hamvainak feltárását mutatja be, a tábornok egri kultuszával és a Knezić-árvák sorsával ismerkedhet meg ebben a fejezetben az olvasó.

A könyv utolsó része a *Függelék*. Itt Bodó László közreadja azoknak a névsorát, akik az Eger által kiállított és az Egerhez tartozó honvédszászlóaljakban teljesítettek szolgálatot, továbbá a 34. soryalozezred I. zászlóalja tiszti rangjegyzékét. Adalékokkal szolgál a 95. egri honvédszászlóalj hiányos történetéhez. Új, eddig nem közölt ismereteket tár elénk, olyan adatokat, melyek ismerete nélkül szegényebb lenne a megyebeli alakulatok története. Érdeme, hogy közreadta azoknak a tiszteknek eddig csak levéltári iratokban megbúvó neveit és adatait, akik harcossársai vagy, katonái voltak Knezić Károlynak.

A tanulmányt jegyzetek, irodalomjegyzék, 23 képi illusztráció, továbbá stílszerűen horvát és német nyelvű tartalmi összegzés zárja. A Knezić monográfia az egri Dobó István Vármúzeum Studia Agriensia sorozat 12. köteteként látott napvilágot. Tartalmas, szépen megírt, igényes kiállítású könyv, elkészültéhez gratulálunk a szerzőnek és a kiadónak.

Csiffáry Gergely

RÉDEY PÁL:

Csillagos ég, merre van a magyar hazám?

Már a cím megfog: kollektív tudatalattinkat érinti. Mindannyiunkban visszhangzik az első világháborús dal, amelyben a magyar baka a doberdói harctérről sóvárog hazája után. Mindannyiunk apja, nagyapja, vagy más hozzátartozója harcolt, sebesült vagy elesett Doberdónál, Isonzónál vagy más frontokon. Így hát az áramkörbe be vagyunk kapcsolva. Jelképes és szuggesztív a cím azért is, mert félreérthetetlenül sugallja, hogy a tájékozódás irányítóját nem lehet más, mint a haza. A mélyről fakadó hazaszeretet át- és áthatja a kötet írásait, legyen szó bármiről. Nem leszűkítő, még kevésbé kirekesztő tartalmú ez a hazaszeretet. Erős identitású, ám egyetemes emberiségbe és világba ágyazott, nyitott a kor kérdéseire, különleges érzékenységgel, erős szolidaritással a szegények, elesettek, gyengék, kiszolgáltatott helyzetben levők szenvedése iránt.

A kötet valójában cikkgyűjtemény, válogatás a szerző Magyar Nemzetben 1991 szeptember–1997 január között megjelent írásaiból. Az íráskötetbe szedve is élnek, frissek, élvezhetőek, sőt élményszerűek. Megjelenésük idején is azok voltak, de összegyűjtve többletet is adnak. Most tetszik ki igazán a szerző rendkívüli téma- és gondolatgazdagsága, hatalmas műveltsége és tárgyismerete, széles látóköre, elkötelezett, mély humanizmusa.

A szerző „Isten rabja”, azaz pap, mégpedig evangélikus lelkész, csaknem 50 éve hirdeti az Igét a Ferencvárosban. Egyúttal az egyháztörténet tudós doktora, író, regényíró, publicista, Aranytollas újságíró, szuverén gondolkodó, öntudatos cytoen. Jellemző attitűdje a tűnődés, alapállása erkölcsi indíttatású, szemlélete kritikai. Gondolatait kristálytisztán fejezi ki, bonyolult kérdésekről is egyszerűen és érdekesen ír, rengeteg ismeretet közvetít, tudósi, kutatói igényességgel s mégis könnyed eleganciával. Emelkedett szellemiség, nemes érzéseket és eszméket, humánus gondolatokat közvetít. Az olvasót is felemeli: a jobbik énjéhez szól és képes hatni rá. A mindenünnen ránk zúduló szellemi környezetszennyezés és a hagyományos értékek súlyos devalválódása idején „tisztá forrást” jelent.

Emberibb léptékű világra vágyik. Riasztja a terjedő erőszak, az eluralkodó dzsungeltörvények, a növekvő szegénység és nyomor, a munkanélküliség, a hajléktalanok reménytelennek tűnő sorsa, a háborús szenvedések.

Mikről is tűnődik? Az országunk és a világ érdemleges dolgairól, egyházi ünnepekről, egyháztörténeti eseményekről, múltról és jövőről – témáit felsorolni is nehéz lenne.

Tűnődik például korunk demográfiai problémáin, érintve Malthus elméletét és Fritz Baade híressé vált előrejelzését 2000-ig. Nem kerül ki meg a szembesülést a hazai állapotokkal: a világviszonylatú demográfiai robbanás közepette Magyarország lakossága évente egy közepes méretű város létszámával csökken. Tűnődik balkáni háborúról – nagyon szenved tőle –, karácsonyról, húsvétról,

pünkösdről, keletkezésük körülményeiről, tartalmukról, Lutherről, reformációról, protestantizmusról, világtörténelmi jelentőségükről; az ökumenizmusról; nemzeti nagyjaink szabadságálmairól és a keserű ébredésről; a Nemzeti Színház kálváriájáról; nemzeti pantheonról; Európa kisebbségéről: a cigányságról; honismereti mozgalomról; szegénységről, bűnözésről, munkanélküliségről, kiszolgáltatott öregekről. Megéneklja a szűkebb pátria, Ferencváros hajdani meghittségét, elsiratja lepusztulását, slumosodását.

Súlyos kritikái, keserű kérdései vannak. Egyéni és közösségi felelőssége apellál. Az általa számon kért felelőség túlmutatja a jogi törvények keretein, egyetemesebb érvényű. Befelér a szeretet, a lelkiismeret és a becsület, az egymás iránti kötelességek, a jellemzilárdság és a tisztesség, ám nem fér bele a bosszú szelleme.

Bírálatának heve nagyjaink jobbító szándékú bírálatával rokon. A sorok közül rendre megszólítanak minket irodalmunk-költészetünk óriásai, történelmünk kimagasló személyiségei. A szerző szívesen és jól él e módszerrel.

Arany János ismert balladájára, a Tetemrehívásra utalva a felelősség legbonyolultabb esetét taglalja, amikor az nem közvetlen, hanem áttételes. A tetemrehívást nem kerülheti meg századunk sem, vallja.

Tűnődöm én is: vajon érdeme szerint becsüljük a szerző által képviselt szellemiséget? Ha igen, ha nem: ajándék ez a könyv az olvasók számára. Mindenkinek szívből ajánlom.

Apró Éva

TILKOVSZKY LORÁNT:

Német nemzetiség – magyar hazafiság

A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Modernkori Történelmi Tanszéke 260 oldalas kötettel – válogatott tanulmányai kiadásával – köszöntötte professzorát Tilkovszky Lorántot 70. születésnapja alkalmából. Az évfordulóhoz kapcsolódik az is, hogy Tilkovszky Loránt 15 éve a történelem tanárak egyetemi tanára, a XX. századi magyar- és nemzetiségétörténet oktatója.

Első, 1955-ben megjelent monográfiája az 1831-es koleralázadásról szól, abban az időben a reformkor kutatója, így a Széchenyi birtok gazdálkodásával is foglalkozik. Szakmai pályafutásában fordulópont 1961, amikor a Történettudományi Intézetben, az 1919–1945 közötti kor politikátörténetének vizsgálata lett a feladata. Kutatásainak tárgya Teleki Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Németországi levéltárak gazdag forrásanyaga vezette el a magyarországi németek ellentmondásos történetének kutatásához. Publikációi ezután alapvetően ebben a kérdésben jelentek meg.

A trianontól a második világháborúig terjedő korszakról szakfolyóiratokban, gyűjtéményes kiadványokban megjelent tanulmányaiból tízet válogatott ide Tilkovszky Loránt. A jubileumi kötet

azt igazolja, hogy a német nemzetiség történet kutatásában látóköre fokozatosan szélesedett, kereste a két világháború közötti időszak előzményeit és következményeit, kelet-közép-európai összefüggéseit.

„A forrásokhoz visszanyúlva, azokból bőségesen, híven merítve, a nagy egyéniségeken keresztül kell(ene) feltárni és bemutatni korunk bonyolult problémáit” – vallja a szerző. A tudományos módszerű és kedvenc megközelítési módját választotta *Bleyertől-Baschig* című tanulmányában, ahol Bleyer Jakabról ad plasztikus képet. A német kisebbség vezetőinek értékelése különösen fontos, hiszen a „csonkaország” több mint félmillió német nemzetiségre döntően paraszti népesség, és viszonylag csak kis létszámú, heterogén értelmiséggel rendelkezik. Bleyer törekvéseinek középpontjában a népiség megőrzése, a kisebbségi iskolarendszer megtartása és az egyesületi szintű szervezkedési tér megteremtése állt. Az 1920-as években ez visszalépést jelentett az első világháborút közvetlenül követő forradalmi időszak területi autonómiát felvázoló elképzeléseivel szemben.

Gratz Gusztáv, az 1924-ben alakult Magyarországi Német Népművelési Egyesület – Ungarländischer Deutscher Volksbindungsverein – elnöke Bleyer Jakabot a magyarországi németek hagyományos hűsége megtestesülésének tekintette: „Bleyer egy volt népevel, amelynek életét szentelte, s egy volt az országgal, amelyhez tartozott, s meleg odaadással ragaszkodott.” A délbácsiak sváb származású Bleyer nyíltan vallotta: „Német vagyok, de nem német nacionalista, és mélyen gyökerezem a magyar tradícióban.”

A mérsékelt kisebbségi követelés is ingerelte a magyar szélsőségeket. Ezért a német kisebbség egyre inkább „rászorult” az „össznemetség”, erkölcsi és egyre leplezetlenebb anyagi támogatására. Bleyer azon taktikája, hogy Németország gyakoroljon nyomást a magyarországi kisebbség érdekében, a magyar közvélemény – a revíziós érdekek miatt – még elfogadta volna, de Bleyer elkövette azt a hibát, hogy az általa kezdeményezett sajtókampányokba bekapcsolta a szomszédos kivant országok német kisebbségi sajtóját is. Ezért Bleyer és mozgalma gyűlöletessé vált.

Az 1930-as magyarországi népszámlálás a német anyanyelvűek számának csökkenését, felgyorsuló asszimilációját érzékeltette, bár a többségi sváb falvak megőrizték a német nyelvű oktatást a két nyelvűség bázisán. Bleyer ezt örömmel üdvözölte lapjában a Sonntagsblattban. Elmarasztalta viszont a magyar kormányzatot a beolvadási politikája miatt, egyben irányzata vereségét is beismerte.

A világgazdasági válság, az átalakuló geopolitikai helyzet radikalizálta a németek új vezetői generációját. Bleyer 1933-ban bekövetkező halála, törekvéseinek kudarca a Franz Basch vezette csoport előretörését hozta. Már nyíltan „népi német” jelszavakkal operáltak. Nemzetiségi követeléseket karoltak fel, autonómiát, teljes vertikumú oktatást követeltek. Propagandájukat a hitleri Németország pénzelte. Az 1938-ban megalakult Magyarországi Németek Szövetsége – Volksbund der Deutschen

in Ungarn, célul tűzve ki a német kisebbség önállóságának teljes megszervezését.

Tilkovszky Loránt igen károsnak ítéli a Volksbund tevékenységét. Bírálja azt a már korábban külső támogatást kereső népinémet-volksdeutsch mozgalmat, amelyből kinőtt, nem felekedve meg arról sem, hogy a korabeli magyar kormányokat ugyanúgy felelősség terheli a jogos nemzetiségi igények elodázásáért, hiszen ezzel tápot adtak a demagóg Volksbund agitációnak. A náci Németország támogatását igénylő revíziós politika oltárán feláldozták a magyarországi németeket, kiszolgáltatva őket a Volksbundnak és Hitlernek. A szerző különbséget tesz a Volksbund vezetősége a („Volksgruppenführung”) és a németek tömegei között. A józanabb elemek a legváltozatosabb időkben is hűségesek maradtak a magyar hazához, szembeszegültek a Volksbund törekvéseivel, az általa propagált SS-toborzással szemben szomorító ellenállást tanúsítottak.

A szerző a Századokban megjelent régebbi tanulmányában Basch népcsoportvezető népbíró-sági perének részletes értékelését adta. Ebben a kötetben most a konklúzió kapott helyet. Basch semmiféle rehabilitálásáról nem lehet szó, az 1944. évi kényszer-SS-toborzás elősegítője, ezzel kiszolgáltatta a magyarországi németeket a birodalmi politikának, az ágyútöltelék szerepére kárhozthatva őket.

Az *Ellenállási mozgalom és a magyarországi németesség* című fejezetben az ellenállás korlátait ismeretve méltatja a *Hűséggel a hazához* mozgalmat. Antihitlerista ellenállási mozgalomnak tartja, hiszen a legkényesebb kérdésben, az SS-toborzás és a kényszersorozás ellenében, a nyílt ellenállás lehetőségét teremtette meg. Felhívásukban a hűségmozgalmisták hangoztatták ragaszkodásukat a magyar hazához és a német népiséghez. A mozgalom jelentőségét az sem csökkenti, hogy asszimiláns német vezetői révén magyarosító törekvések érvényesültek benne, gyakorlatilag a magyar beszédet és dalt, a kétnyelvű iskolázatást tekintették a hűség megnyilvánulásának. Ezért nem lehetett vonzó az öntudatos németek számára, és a magyarosodó néprez szerveződése maradt.

A kötet négy tanulmányt szentel a kitelepítéseknek. „A második világháború évei válságévek a magyarországi németesség történetében, de az utána következtek a katasztrófa évei lettek számára. Hitler és Horthy egykori terve a magyarországi németek kitelepítéséről nem került oda, ahová való lett volna, a történelem szemétdombjára, hanem egy magát magyar népi demokráciának nevező rendszer hajtotta végre szovjet befolyás alatt... – így sommázza röviden Tilkovszky Loránt a tragikus korszakot. „Mit veszített Magyarország a németek kitelepítésével?” kérdésre a szerző válasza: súlyos morális veszteség, a nemzeti diszkrimináció alkalmazása. Az „ép erkölcsűségű és józan” magyar kortárs gondolkozók közül Tilkovszky Loránt Bibó István és Mindszenty József állásfoglalására épít. Mit veszített a *Verschleppung*-gal (kelet felé elhurcolás) és a *Vertreibung*-gal (nyugat felé történt kényszer-kitelepítéssel) lélekszámban felére csökkenő magyarországi német-

ség? Létében vált fenyegetetté, másodrangú állampolgárrá vált, megfosztották nemzeti létét biztosító intézményeitől, majd évtizedeken át újra a kirakatpolitika jegyében támogatták, s napjainkra csaknem teljesen asszimilálódtott.

A tanulmánykötet nagy értéke a Függelékben közölt 60 oldalas kronológia és Tilkovszky Loránt nemzetiségértörténeti munkásságának bibliográfiája. Az életmű tömör summázata, kézikönyv az érettségire és a felvételigre készülők számára, nélkülözhetetlen egyetemi jegyzet a leendő történelemtanárok részére, továbbképzés a tanároknak, helytörténészeknek. (Pécs, 1997.)

Szűts Zoltán

Rábaköz Honismereti évkönyv

Az 1996-os évszámmal *Pájer Imre* csornai tanár szerkesztésében napvilágot látott kiadvány már a második kötete annak a figyelmet érdemlő vállalkozásnak, amely a Rábaköz helytörténetéről, hagyományairól, neves személyiségeiről újabb ismereteket, rövidebb-hosszabb beszámolókat tár a honismeret iránt érdeklődő nagyközönség elé, egyben publikációs fórumot biztosít a honismeret aktív munkásai számára. A jelen kötet változatos tartalommal lepi meg olvasóit. A helytörténet témakörében négy dolgozat szerepel, elsőként *dr. Kovács Imre* premontrai kanonoknak a Csonnai Prépostság történetéről írott tanulmányából nyújt részleteket a kiadvány, elsősorban az 1180. évre tehető alapítás bizonyítékairól, majd az 1802. évi és az 1899. évi visszaállítás körülményeiről. A Kapuvár környéki pusztai iskolák viszontagságos sorsának egyes részleteit világítja meg *Zsebedics József* c. kanonok, kapuvári plébános. Az 1848/49-es szabadságharcos eseményeket és hősokeket a Hanság szelén fekvő Osló település helytörténetének kapcsán veszi számba *dr. Varga József* kapuvári iskolaigazgató. *Kemenesi Ágoston* csornai tanár pedig az 1872-ben megalakult Sopron megyei első Takarékpénztár első éveinek feltárásával enged bepillantást a vidéki polgárosodás sajátosságáiba.

A Hagomány címszó alatt három érdekes írást olvashatunk. Elsőként *S. Balázs Livia* győri tanárnő a Rábaköz hiedelemvilágából a halál és lélek kérdéskörével kapcsolatban nyújt gazdag terepgyűjtési anyagot, szövegközlést és kitűnő értékelést. A rábaszentmihályi házassági szokásokról közöl érdekes történeti adatokat (múlt század közepi móringlevél és házassági szerződés közlésével) *Horváthné Takács Judit* tanárnő. Az országos viszonylatban jelentős rábaközi viselet egyik sajátos darabjáról, a csornai aranyfonal kendők és a díszes kobakok viselésének módjáról, viselet-történeti vonatkozásairól ad tanulságos képet *V. Szalontay Judit* múzeumigazgató, aki a Csonnai Múzeum gyűjteményét 1970-től 45 csornai család hagyatékával gyarapította.

A Rábaköz kiemelkedő személyiségei közül az 1956-os forradalom megyei vezetőjének, *Szigethy Attilának* életéből a Kapuváron töltött éveit idézi fel *Szalai Attila* győri tanár; ifjabb *Völcsey Lajos* dőri fazekast *Pájer Imre* mutatja be. *Horváth Győző* farádi tanár az 1809-es és 1848-as hadkiállítás Győr megyei forrásaiból ad közre három érdekes dokumentumot. Végezetül *Horváthné Takács Judit* néhány század eleji rábaközi igaztörténetet ismertet saját gyűjtéséből; *Lengyel Ágnes* csornai óvónő pedig néhány rábaközi helység hagyományápolását, máig megőrzött szokásait veszi számba. (Csorna-Kapuvár, 1996. 85. old.)

Selmeczi Kovács Attila

PAPP JÁNOS:

A békécsabai műkedvelő színjátszás története (1845–1944)

Az amatőr színjátszók minden időben küldetését teljesítették, az előadások bevételéből származó koronákkal, forintokkal, krajcárokkal pedig rendszeresen elősegítették valamilyen jótékony cél mielőbbi megvalósulását. Mivel Békécsaba abban a szerencsés helyzetben volt, hogy az ország számos nagyvárosát megelőzve, már 1879-től állandó közsínházzal rendelkezett, így a hivatásos társulatok rendszeresen tartottak rövidebb-hosszabb szüneteket (olykor évente többet is). Ez a körülmény (az igényes játékhely lehetősége) érezte kedvező hatását az amatőr színészet terén is, hisz helyet adott különböző egyesületek fellépéseire.

Békécsaba történetében és fejlődésében a múlt század középső harmadának meghatározó jelentősége volt. 1840-ben mezővárossá nyilvánították, 1845-ben megkötötték az örökvaltság szerződést, és megrendezték az első (dokumentummal igazolható) békécsabai műkedvelő előadást.

Véletlenül köszönhető, hogy az utókor tudomást szerezhetett erről a bemutatóról. Több mint fél évszázad elmúltával, 1899-ben egy olvasó az egykori színelőadás átalma megőrzött színlapiját beküldte a Békéscsabai Közlöny szerkesztőségébe. Ebből megtudjuk, hogy a magukat Csabai műkedvelőknek nevező csoport tagjai 1845. március 24-én „a Csabán létesítendő kórház pénz-alapjának gyarapítására a nagy vendégfogadó táncteremben” előadták Gaál József Szerellem és champagne című vígjátékát. A színlapon 3 nő valamint 12 férfi szereplő neve olvasható, közülük többen a város neves és ismert családjaiknak (Vilym, Haán, Omaszta) tagjai. Mivel ennél korábbi rendezvényről nincs tudomásunk, így ezt az alkalmat tekintjük a békécsabai színjátszás kezdetének.

A szerző példás műgonddal járt el anyaga összeállításában, kitűnő a tematika, a szerkezet, az amatőr színjátszás történetének leírása pedig olvasmányos, érdekes. Az előszó után négy fejezetben mutatja be a műkedvelő színészvilág csabai történetét. Az első fejezetből megtudhatjuk, hogy

maga Munkácsy Mihály is fellépett 1866-ban Szigligeti Ede A mama című művében. A második részben arról értesülünk, hogy a Vigadó 1879-ben nyílt meg (március 8-án) és Szigeti József darabjával (Falusiak) mutatkozott be a publikumnak. 1914-től 1917-ig, a világháborús években megszakadt a színházi élet is. A harmadik fejezet érdekessége többek között a BIME (Békéscsabai Iparosifjak Művelődési Egyesülete) megalakulása. Egyéves működése a legjelentősebb versenysikert jelentette e régió színjátszásának, hisz 1930-ban Nóti Károly A motor című egyfelvonásos darabjával bejutottak a kerületi döntőbe. A negyedik rész kuriózuma, hogy 1931-ben megalakult Pfluhár Mihály szervezésében az Általános Népegyelet szlovák nyelvű csoportja is, régi igényt elégítve ki ezzel a szlovák nyelvű közönség örömeire.

Az elemzést jegyzetanyag követi, majd az Adattár című rész időrendben veszi sorra az önálló színházi előadásokat, külön fejezetet szentelve a szlovák nyelvű bemutatóknak. Ezek után jön a kötet legszemléletesebb része, a húsz fotóból álló képanyag, melynek első darabja, az 1867-es Békéscsaba látképe, először kerül publikálásra.

Diáknak, pedagógusnak, színésznek, helytörténésznek egyaránt ajánlható könyv, alapos munka, impozáns nyomdai termék, méltó a figyelemre.

Kántor Zsolt

A zalatárnoki Szent Anna plébánia és községei története

P. Takács József Ince 1956-ban lezárt hatalmas értékű monográfiája három helyen lappangott a szerző halála (1974) utáni megjelentetéséig: a tárnoki plébánián, a családnál és a Göcseji Múzeumban. Mint féltett kincset kellett óvni, rejtegetni, hiszen témájánál fogva a szocialista kultúrpolitika aligha tartotta kívánatosnak publikálását, sőt megismertetését. A „negyven év” különösen azokat a történeti műveket ítélte szilenciumra, amelyek a haza, vagy annak kisebb szelete múltját firtatták. Mert ez a múlt egyértelműen hadüzenet számba ment a győztes és sikerekre épült szocialista rendszernek, és mert azt az igazságot szólaltatta meg, hogy át lehet vészelní, túl lehet élni a szellem és kultúra barbár beavatkozását. És ha ez a gondolat egy Isten háta megettí magyar faluban, netán egy plébánia falai között örökmécsesként pislákol, el kell oltani. Igen, mert implicite is benne van a magyar jövőndő, vagy egy rendszerváltás lehetősége.

Gondolt-e erre Takács József Ince? Minden bizonnyal. Hiszen az a több, mint 400 oldalas opus, amely a XV. századtól vizsgálja Zalatárnok történetét, amely történelem egyértelműen sugallja, hogy Tárnokot sem a török, sem a német korszak, sem a szovjet uralom nem tudta felörlőni. A „gyepű” sorsára jutott, s talán mind a mai napig ebben a sorsban kell osztoznia, védeni az erkölcsi értékeket a nagy megpróbáltatásokkal járó társadalmi, gazdasági, politikai változásokban.

A szerző tudós ferencendi szerzetes volt, aki átélte a trianoni területmanipulációt, és a II. világháború utáni egyházi üldözöttségét. Mint ferences barát vérző szívvel viselte el a rend tartományát keresztül-kasul metsző politikai határokat, még keservesebb élményt jelentett számára a háború utáni megpróbáltatás, amelyet rendje és személye ellen folytatott a magyar-szovjet állam. És noha anyagi türelemmel hordozta keresztjét, tekintetét mindig a napfény felé fordította. Isten kifürkészhetetlen akaratát, és népe felé, ahová Gazdája állította. Rendíthetetlen alaposággal kutatta a múltat, még a porszemecskék sem kerültek el figyelmét. Fel kellett építenie egy „katedrális”, noha alig volt építőanyag, vagy hozzá való szerszám. Különös érdeme a műnek, hogy az építőkövek távoli vidékekről származnak, de az építők tárnoki emberek, akik vissza-visszatérőleg megjelennek a kötet oldalain. Öt évszázad perreg le szemünk előtt egy plébánia prizmáján keresztül. Olykor alig látunk valamit a sárba veszett zalai falucskából, máskor meg tündöklő valóságában áll előttünk. Elpusztíthatatlanul.

A szerző ferences szerzetes volt, ez erősen rányomja bélyegét írására. Kezdve attól, hogy hitelt érdemlően bizonyítja, a ferences rend valaha fészket rakott a faluban. Rövid időre ugyan, mégis meghatározó jelleggel. Nagy kár, hogy a késő középkori tárnoki kolostor elpusztult, s csak néhány okmányban lelhető fel nyoma. Mert ha a kolostor és rend megmarad, merőben más jövőndő előtt állhatott volna a település. Szó lehetett volna akkor a kolostori iskoláról, a művelődésre, környezetre gyakorolt hatásáról, mesterségek, földművelés tanításáról, amelyeknek perspektívái hamvába dőltek. Ám a kegyurak önös érdekei ezt az álmat keresztülhúzták, s maradt egy kolostor és szerzetesek nélküli falu.

Kissé kiszolgáltatva a földesurak – a kegyurak – szeszélyeinek, akik a plébániával hol törődtek, hol pedig alig. Valójában a plébánia sorsa volt Tárnok sorsa. Ahogyan düledezett a paplak, úgy a templom, de úgy a falu is. A népi vallásosság azonban átmentette a plébániát az önzésen. Igaz, vallja a szerző, időnként egyház-főhatósági beavatkozásra.

Ügyszólván minden apró részletről tájékozódhatunk a monográfiában. Anyakönyvek adatai árulkodnak a népességmozgásról, születésekről, házasságkötésekről, temetésekről. Feljegyzések szólnak a régi egyházi járulékokról, tizedekről, stólákról, de arról is, hogy kik gyóntak, áldoztak. Egy falu közösségének hitélete tárul fel előttünk. A kötet „szellősebb” oldalain találkozzunk a folklór, a népdal, a népszokások, a népmesék, a rémtörténetek anyagával. Értékesek a lakosságról közölt kataszterek. Ezekből következtetni lehet a betelepülésekre, a családok, családtagok számára, anyagi helyzetére, a népesség vallásos megoszlására. Mindeközben nyomon kíséri a kulturális, gazdasági fejlődést. Külön figyelem kíséri az iskolát és az oktatást.

A tárnoki plébániát aligha lehetne megismerni filiai nélkül. Kozmadombja, Tófej, Tüttös, Vakola, Oroklán, Vadamos, Iborfa, sőt néhány pusztá is a

plébánia lelki szolgálatkörébe tartozott. A bir-tokviszonyok alakulása, ide-oda költözés, a népesség természetes szaporodása egy-egy emberöltőnyi idő alatt megváltoztatta a falu lelki térképét, ám a plébánia központi jellege nem szűnt meg. A falu kimagaslóan magas lélekszáma „uralkodóvá” tette filiai felett. Pedig volt idő, amikor egyik-másik filia el akart szakadni Tárnoktól, bizonyos puszták megszűntek, vagy elnéptelenedtek, vagy volt idő (1735), amikor Tárnok maga is filiája volt Novának.

Takács Imre poszthumusz kötete „tankönyv” lehetne. Legalábbis azok számára, akik monográfiát kívánnak készíteni szűkebb pátriájukról, falujukról. Példa lehet számukra az anyaggyűjtés, a feldolgozás, az értékelés, de különösen a módszer. Ami pedig lenyűgöző: az emberközpontúsága és szép magyar stílusa.

A kötet szerkesztői *Kapiller Imre* és *Szinku Mihály*. Kiadta a zalatárnoki Faluvédő és Közművelődési Egyesület (1997).

Dr. Rédey Pál

A celldömölki Berzsenyi Dániel Gimnázium jubileumi évkönyve

Kemenesalja gimnáziuma az 1996/97-es tanévben ünnepelte megalapításának 50. évfordulóját. Annak idején az iskolát a társadalmi szükséglet hozta létre. Kemenesalja lakosságában, elsősorban az értelmiségében a II. világháborút követően megfogalmazódott, hogy a legnagyobb érték a tudás, azt pedig korábban csak Pápán és Szombathely középiskoláiban lehetett megszerezni. Ez a körülmény arra készítette a nagyközség vezetőit, hogy beadvánnyal forduljanak Keresztúry Dezső akkori vallás és közoktatási miniszterhez, s kérjék a celldömölkiek nevében az intézet megalapítását. A miniszter a nagyközség vezetőinek, a demokratikus pártok képviselőinek kérését jogosnak találta, s 1946. november 26-án kelt leiratával megalapította a *Celldömölki Állami Gimnáziumot*.

A könyv szerkezetileg 3 részre tagolható: I. Az iskola története. II. Az iskolát benépesítő tanulók és tanárok névsora. III. Képek az iskola múltjából.

Tanárai között országosan ismert személyiségek voltak. *Vás Károly*, az iskola első igazgatója, aki a Felvidék demokratikus szellemiségét hozta magával az érsekújvári gimnáziumból, tanártársaival – *Berend Miklóssal*, *Maróti Józseffel* és *Maróti Józsefnével* – együtt. Megismerkedünk Jónás Mártonnal, a híres tankönyvíróval, akinek alakját legendák veszik körül, *Horváth Jenővel* és tanítványával az 1962-es év Nemzetközi Matematikai Diákolimpia első helyezettjével, *Szabó Zoltánnal*, Szenté Imrével, a Kalevala fordítóival, a sok nyelvet tudó tanárral; *Végh Józseffel*, a kiváló nyelvészrel.

Felvetődik a kérdés, hogy egy kistelepülés (1978-tól kisváros) hogyan tudott ennyi szép eredményt felmutatni, beleértve az egyetemi és a főiskolai

felvételen elért jó eredményt is. (1946–1970 között a felvettek aránya a jelentkezőkhöz viszonyítva 66 % volt.)

A választ *Vinter József* iskolaigazgató elemzése adja meg. „A siker két eredetből tevődik össze: a mindenkor tanári kar hivatásszerető munkájának hatékonyságából, valamint a tanulók tehetségéből és szorgalmából. A tanárok tudásuk javát adták, a tanulók pedig többségében szorgalmasan végezték munkájukat, éltek az iskola által felkínált lehetőségekkel. Gimnáziumunkra jellemző volt a szélsőségektől mentes útkeresés, a korszerűsége való törekvés, természetesen a hagyományos értékek megőrzése mellett.”

Az emlékkönyv nemcsak az iskola 50 éves történetére való visszaemlékezést, s az intézet jelenlegi állapotát mutatja be, hanem szól a jövőnek is. Az iskola szellemiségét a nevével viselő Berzsenyi Dániel intelmei vezérik. *Joó Antalné* igazgatóhelyettes „Berzsenyi a miénk...” című írásában megfogalmazza az iskola nevelési célkitűzéseit:

„A nyugati filmek talmi értékein felnövő, csillogó külsőségek után sóvárgó fiatalokat és a gyors sikert és még több pénzt hajszoló felnőtteket Berzsenyi sztoikus bölcsességével intjük mérték-tartásra, időtálló értékek teremtésére és becsülésére:

Rendeltetésünk nem magányos élet

S örök komolyság és elmélkedés,

Hanem barátság és társalkodás

S nem a világi jókat megtagadni,

De józan ésszel vélek élni tudni

A bölcsességnek titka és jele.

(Vitkovics Mihályhoz)”

A szép kivitelű kiadványt Celldömölk polgármestere ajánlja az olvasónak. Emlékeztetől és tanulással. (Kiadta az iskola, 1997.)

Tungli Gyula

SZÜCS SÁNDOR:

A ványai juhbehajtás és más históriák

A *Ványai Helyismereti Füzetek* második száma-ként Szücs Sándornak, a sárréti népelet kiváló kutatójának válogatott írásait tette közzé a Dévaványai Kulturális és Hagyományőrző Egyesület. Az 58 oldalas füzet tipográfiai képe az első szám igényességét folytatja. A válogatás és szerkesztés munkáját végző *Hajdú József* rövid előszavában Szücs Sándor munkásságának legfőbb jellemzőjeként azt emeli ki, hogy egész életét szülőföldje kutatásának szentelte, s vizsgálódásainak eredményét szépírói igényrel megformált írásokban igyekezett visszajuttatni a Sárrét népéhez. A válogatás Dévaványához fűződő írásokat gyűjt csokorba, amelyek a népelet jeles alakjait és helyeit idézik föl.

A régi barát és pályatárs, *Balassa Iván* mutatja be Szücs Sándor életútját (1903–1982), aki Györfly Istvánnal, Móricz Zsigmonddal, Szabó Pállal,

Veres Péterrel tartott kapcsolatot. A történelem-földrajz szakos tanári diplomával rendelkező kutató ifjú kora óta élte és figyelte népének életét, hagyományait, s szívós kutatómunkája eredményeként 1942-ben kiadta *A régi Sárrét világa* című kitűnő munkáját. 1946-ban megszervezte a Sárréti Népfőiskolát, 1952-ben pedig a mestere, Győrffy István által alapított karcagi Nagykun Múzeum igazgatója lett. Igen sikeres és tevékeny muzeológusi szolgálata után nyugdíjasként szülőfalujába, Biharmagybajomba visszavonulva is folytatta néprajzi kutató és publikáló tevékenységét. A most újra kiadott füzet *A régi Sárrét világa* mellett más munkáiból is válogat; igen érdekes részleteket olvashatunk a *Régi magyar vízi-világ, a Pusztai szabadok, a Betyárok, pandúrok, egyéb régi hírességek* című kötetekből is.

A Ványai Helyismereti Füzetek első számában a település és a környék történeti múltjának jellegzetes eseményeit kívánták bemutatni, a második szám a népelet, a néprajz táji jellemzőit, folklórhagyományait ismerteti meg. S ezt úgy teszi, hogy egyúttal tudatosítja a füzet olvasóiban a Sárrét tudósának, Szűcs Sándornak érdemeit. Ez egyúttal kötelezettséget is jelent a honismeret, a hagyományápolás mai munkáinak számára: töretlen hűséggel kell folytatni az általa kezdett munkát.

Kováts Dániel

Bellosics Bálint:

A gyermek a magyar néphagyományban¹

Bellosics Bálint (1867–1916) a neves bajai etnográfus, pedagógus egy, még a szakemberek által se nagyon ismert, ugyanakkor értékes, napjainkban is érvényes megállapításokat tartalmazó, nem kis forrásértékkel bíró néprajzi tanulmányát újból kiadta a Szókraténusz Játékmúzeum. A terjedelmes tanulmányra már *Sztrinkó István* felhívta a figyelmet, erről tanúskodik az újra kiadott tanulmány előszava, amelyben Sztrinkó egy küszöbön álló új kiadás bevezetéséért arról is szól, hogy hogyan, milyen indítékok, korábbi kezdeményezések továbbfejlesztéseként keletkezett ez a tanulmány (Hermann Antal biztatására, Wlisslockiné Dörfler Fanni nyomain indulva.) Sztrinkó szép tervét, azonban csak most, 1998-ban, tudta *Kriston Vizi József* megvalósítani. A *Játekörténeti Füzetek* sorozatszerkesztője, biztos kézzel nyúlt *Bellosics Bálint* 1903-ban, a bajai tanítóképző intézet XXX. értesítőjében, úgynevezett „programértékesítés” (és egyidejűleg különlenyomatként is) megjelent, jó kétéves tanulmányához. Ő is – akárcsak Sztrinkó – Bellosics tanulmányát inkább tárgyi néprajzi (a játék muzeológiáját tartva szem előtt), mint társadalomnéprajzi szempontok alap-

ján értékelte. Miért is ne szemlélte volna így, hiszen azt a néprajzi muzeológia, a néprajzi gyűjtést-tárgyit és szellemi egyaránt- ismerő, gyakorló, sőt gyűjtési útmutatót is készítő, múzeumszervezési tanácsokat is adó Bellosics Bálint írta. Természetesen a tanulmány nem ilyen egyoldalú. Bellosics nagyon is széleskörű társadalomnéprajzi alapot mutatott be és behatóan foglalkozott a gyermeklélektan szerepével is. Bellosics kiváló pedagógus is volt, vagy elsősorban az volt. Ezt bizonyította azzal is, hogy közvetlenül az első világháború kitörése előtt egyik fő mozgatója volt a korai népfőiskolai mozgalomnak, amelynek működési területén érdekes „eredmény” volt a rövid életű bajszentiváni és sükösi falugimnázium, vagy ahogy akkor mondták: parasztgimnázium. Bellosics újból megjelentetett tanulmánya éppenúgy néprajzi-, mint pedagógiai munka és mindenképpen úttörő jelentőségű írás volt. Annak, hogy hatása csak évtizedek múltán mutatkozott többek tevékenységében; kutatásaiban és feldolgozásaiban (Gönczi Ferenc 1937, Gazda Klára 1980., Fügedi Márta 1988., Hornok Lajosné 1991. stb.) amellet, hogy nagyon hozzáférhetetlen helyen jelent meg az is volt az oka, hogy a hamarosan kitörő első világháború és már megelőzően a hadi gazdálkodás bevezetése, majd pedig utána a forradalmak és az ellenforradalom teremtette szegénység nem kedveztek a szellemi erőfeszítéseknek.

Örömlünk kell Bellosics tanulmánya újbóli kiadásának. Mert egyrészt felhívhatjuk korunk tudományosságának a figyelmét Bellosics Bálint személyiségre; másrészt világosabban állhat előttünk a néprajzi érdekű gyermektanulmányok kezdete. De felvilágosítással szolgálhat napjaink örvendétesen szaporodó néprajzi-, társadalomnéprajzi igényű gyermektanulmányainak folyamatoságát tekintve is.

Dankó Imre

Viselet és történelem – viselet és jel

(Szerk.: Korkes Zsuzsa, Múzeumi Füzetek 45. Aszód, 1996. 170 lap)

Viselet és történelem – viselet és jel címmel került megrendezésre 1996. augusztus 14–15-én az aszódi Petőfi Múzeumban az a néprajzi konferencia, melynek előadásai a Múzeumi Füzetek című sorozatban még az év folyamán megjelentek. A rendezvényhez kapcsolódóan került sor a múzeumban arra az ünnepélyes kiállítás-megnyitóra, mellyel az *Ünnepek és hétköznapok a Galga mentén* című időszakos kiállítás keretében a környező tájegység színpompás viseletével ismerkedhettek meg az érdeklődők és a szakmai közönség. A konferencia megszervezését és a kiállítás létrehozását különböző pályázatok támogatásával és a múzeum munkatársainak hatékony közreműködésével tudta megvalósítani a Petőfi Múzeum akkori néprajzszakos muzeológusa, Korkes Zsuzsa.

A szerkesztő, egyben programszervező előkészítő munkájának, határozott szerkesztői fel-

¹ Adatok a magyar gyermek néprajzához. Játékörténeti Füzetek II. Kecskemét, 1998. *Sztrinkó István* előszavával. A Szókraténusz Játékmúzeum kiadása. Sorozatszerkesztő: *Kriston Vizi József*.

lépésének köszönhető az, hogy ilyen dicséretesen hamar könyv alakban is hozzáférhetővé vált a tudományos tanácskozás anyaga. A kötet tanulmányainak tematikája a különböző viseletek néprajzi módszerekkel és történeti források alapján történő elemzésére is példákkal szolgál.

A történeti megközelítést képviselik azok a szerzők, akik levéltári kutatások alapján (hagyatéki leltárak, végrendeletek és egyéb források adatainak elemzésével), történeti ábrázolások, illetve fotóanyag vizsgálatával bővítve az adott viselethez vonatkozó ismereteinket, tehát a történettudomány módszereinek segítségével számos új adatot hoznak az életmódvizsgálat, a viselettörténet kutatása terén. Különösen érdekes vizsgálati szempontokat vet föl írásában *Horváth József*, aki az 1600-as években keletkezett győri végrendeletek földeljegyzésével foglalkozik. A vizsgált forrásanyag gazdagsága is lenyűgöző, hiszen a XVII. század első feléből fennmaradt 549 testamentumból 525 magyar nyelvű, s ebből 386 immár a szerző által feldolgozott tétel. Az irategyüttes jelentősége nem csupán abban rejlik, hogy számos adatot (ruhadarabok megnevezését, anyagok, színek megjelölését stb.) tárhat föl a szakavatott kutató, hanem alkalmat ad a társadalomtörténeti vizsgálódásra is. Más megközelítési aspektussal találkozunk *S. Balázs Lívia* munkájában, aki egy győri polgár 1640-ben keletkezett végrendelete és a fennmaradt hagyatéki leltár alapján tesz kísérletet a kor férfi viseletének bemutatására – s a történeti forrásanyag tanulmányozása során újabb vizsgálódási lehetőségeket fogalmaz meg. *Nagy Varga Vera* tanulmányában a XIX. századi ceglédi viselet kutatása során, az írott források következetes összevetése alapján, az inventáriumok összehasonlító elemzésével fogalmazott meg társadalomtörténeti és viselettörténeti következtetéseket. A történeti vizsgálódások sorában érdekes színfoltot és sajátos megközelítési módot jelent *Hajdú Tamás* írása, mely körültekintően elemzi a katonai viseletek hatását a paraszti öltözködésre a XVIII–XIX. században. *H. Bathó Edit* tanulmányában – a történeti források számbavétele mellett – a régészeti feltárások adatait is felsorakoztatva mutatja be a nagy múltú jászok öltözetének meghatározó jegeit, összefoglalásában a XIII. századtól a XIX. századig vizsgálja a jászági viselet alakulását. A kalocsai viselet XX. századi „sikertörténetének” főlvezetésével számos napjainkban is érvényes kérdést fogalmaz meg *Romsics Imre*, amikor a népművészet és hagyományörzés, hitesség és világhír címszavak mögötti részleteket, összefüggéseket és ellentéteket fejtegeti írásában.

A tanulmánykötet további cikkei elsősorban a klasszikus néprajzi leírások eszköztárát fölvonul-

tatva fogalmaznak meg egy-egy problémakört, sokszor bővítve kutatási szempontjaikat az anyag által nyújtott egyéb kiegészítő módszerekkel is. A nyíregyházi tírpiákok népviseletét a XIX. század második felétől vizsgálódás alá *Bodnár Zsuzsa*, aki a dokumentatív fotóanyagot használta kiegészítő forrásanyagként. *Bárkányi Ildikó* az 1930-as évek gyermekviseletének vizsgálatát Csongrádon végezte el. Beszámolója egy nagyobb lélegzetű társadalomnéprajzi szemléletű kutatás résztemáját ismerteti. Munkájában ugyancsak kiemelkedő fontosságúnak tekinti a történeti fotóanyag tanulmányozását. A csornai női viselet sajátosságait *Szalontai Judit* írásából ismerhetjük meg. Az egykori mezőváros gazdag női öltözetét a selyemanyagok használata jellemezte, s a fejviseletet kiegészítő aranyhímzéses kendők tették ismertté. A Galga mentén még ma is megőrzött színes népviselet három kutató írásában tárul elénk különböző vizsgálódási szempontokat követve. A püspökháti viselet jellegzetességeit mutatja be *Lami István*, aki szülőfaluja második világháborút követő életmódváltását és ezzel összefüggésben a „kivetkőzés” és a hagyományos öltözet változásának folyamatait is ismerteti. Az Alsó-Galga mente jellegzetes öltözetét, a bagi női ünnepi viseletet ismerteti tanulmányában *Horváth Terézia*. A női ruházat egyik legfontosabb meghatározó jegyét, a színek használatát vizsgálta gyűjtéseiben. A színek és az öltözet egyes darabjai egymáshoz rendelhetőségének bonyolult rendszerét, a különböző jelentéstartalmak színekkel megfogalmazható megnyilvánulási módjait vázolja föl munkájában. *Korkos Zsuzsa* tanulmánya a női öltözet jellegzetességeit a tájegység valamennyi viseleti csoportjánál egyformán megragadható azonosági pontok alapján ismerteti: az asszonyok életében bekövetkezett változások kifejeződését, a színek és egyes ruhadarabok használatában megragadható módosulásokat vizsgálja. A XVIII. századtól nyelvi szigetként elzártan fejlődő Zoboralja (ma Szlovákia) 13 magyar falujának színes viseletét, az összetartozó falvak öltözetének azonososságait és a kisebb egységek elkülönítésének az öltözetben, a színhasználatban és a formai sajátosságok apró variánsaiban megmutatkozó jellegzetességeit *Kocsis Aranka* tanulmányából ismerhetjük meg.

A tanulmánykötet írásai a viseletkutatás legújabb eredményeit összesítik, az adott közösség viseletében megfogalmazott jelrendszer működésének kulcskérdéseit fogalmazzák meg a szerzők. Az egyes publikációkat gazdag illusztrációs anyag egészíti ki.

Viszóczy Ilona